

AGRARNO-PROIZVODNI ODNOSI U DALMACIJI XVI – XVIII. STOLJEĆA. IZVORI I HISTORIOGRAFIJA

Lovorka Čoralić

Razdoblje od XVI. do XVIII. stoljeća u povijesnom razvoju Dalmacije obilježava neprekinutost vladavine Mletačke Republike u obalno-otočnom pojasu i učestalost mletačko-turskih ratova, posljedica kojih su brojne teritorijalne, demografske, ekonomske i društvene promjene.

Blizina Turskog Carstva, stalnost ratnih sukoba i pljačkaških pohoda kako turskih tako i vojska kršćanske Evrope, uvjetovali su nesigurnost svakodnevnog života dalmatinskih sela tijekom njegove trostoljetne povijesti. Borba za nove agrarne površine, razgraničenja, pripajanja i otuđenja zemljišnih površina, državne intervencije i agrarni zakoni, nesigurnost obrađivanja zemlje i nedovoljnost prinosa te pritisak svjetovnog i crkvenog zemljoposjednika za povećanje starih i nametanje novih obveza, uvjetovali su složenost i raznovrsnost agrarno-proizvodnih odnosa u dalmatinskom zaleđu i na otocima. Stoga, pored vjekovima ustaljenog kolonata i težaštine, mletačka i turska državna vlast uvode na svojim područjima nove, osebujne oblike zakupodavnih, agrarno-proizvodnih odnosa. Seljačke bune, otpori i sudske parnice konačni su odgovor na zatečeno i novouvedeno stanje, te čest prizor životnog svakodnevlja dalmatinskog težaka i kmeta. Pokušaji školovanih domaćih plemića, državnih upravitelja te stranih promatrača da utjecaje prosvjetiteljskih i fiziokratskih ideja primijene u svrhu poboljšanja dalmatinske privrede, obično su završavali neuspješno, pri čemu je kao glavni krivac proglašavan karakter morlačkog stanovništva vičnog oružju, ali i nenaviknutog na poljoprivredni rad. Dalmatinsko selo, stoga, izlazeći iz srednjovjekovnog povijesnog razvoja kao potpuno oblikovana struktura ulazi u novovjekovno razdoblje kao krajnje ekonomski zapušteno i zaostalo područje.

Razmatranje agrarno-proizvodnih odnosa i svakodnevnog života na dalmatinskom selu potrebno je, stoga, polazeći od proučavanja izvorne arhivske građe i primjenom suvremenih metodoloških postupaka zasnivati na širokom sklopu međusobno isprepletenih vojno-političkih, društvenih i napose ekonomskih zbivanja u razdoblju dugog trajanja trostoljetnog povijesnog razvoja. Dosadašnja objavljena izvorna građa i historioграфска istraživanja samo su neznatan, još nedovoljan isječak neiscrpnih mogućnosti znanstvenog istraživanja agrarne povijesti dalmatinskog obalno-otočnog područja od XVI. do XVIII. stoljeća.

IZVORI

Krajnje rijetka objavljena izvorna građa za proučavanje povijesti Dalmacije od XVI. do XVIII. stoljeća najčešće je javnog karaktera, te sadržava službene spise i dopisivanje predstavnika vojno-upravnih vlasti mletačke i turske države u Dalmaciji. Tako "Mletačka uputstva i izvještaji"¹ te "Istorija kotarskih uskoka"² koje su objavili S. Ljubić i G. Novak, odnosno B. Desnica, sadržavaju pored brojnih vrijednih podataka o vojno-političkom i upravnom te demografskom razvoju Dalmacije tek neznatne podatke o stanju agrara u razdoblju od XVI. do XVIII. stoljeća.

Od ostale objavljene izvorne građe za proučavanje agrarno-proizvodnih odnosa u Dalmaciji, napose na zadarskom području, potrebno je spomenuti zbirku "Miscellanea", koju je uredio S. Antoljak.³

Bilješke i dnevni onodobnih putnika, istraživača i diplomatskih predstavnika vrijedan su izvor za proučavanje različitih aspekata svakodnevnog života i prilika u Dalmaciji. Međutim površno poznavanje naslijeđenih povijesnih preduvjeta, jezika i običaja stanovništva, subjektivnost pristupa te predrasude prethodnika onemogućili su objektivni prikaz i podjednak interes za složenost prilika u Dalmaciji. Tako djela G. Whelera "Voyage de Dalmatie, de Grece et du Levant"⁴ i J. Spona "Viaggi per la Dalmazia, Grezia e Levante"⁵ ostaju na razini egzotičnog poimanja Morlaka i njihovih tipičnih običaja, ne uočavajući agrarnu problematiku kao osnovnu tegobu njihovog svakodnevlja.

Svakodnevlje morlačkog stanovništva predmetom je opažanja opata i prirodnoznanstvenika A. Fortisa 1774. godine. Opširno opisujući uvjete života u dalmatinskom zaleđu i na otocima, Fortis uočava krajnju ekonomsku zaostalost sela, te kao osnovni uzrok navodi nepravilno zasnovane zakupodavne odnose i nebrigu zemljovlasnika za poboljšanje agro-tehničkih uvjeta proizvodnje.⁶

Kritiku Fortisova doživljaja Dalmacije predstavljaju "Bilješke o putu po Dalmaciji opata A. Fortisa" I. Lovrića. Upozoravajući na značenje zemljoradnje u svakodnevnom životu Morlaka autor odbacuje mišljenje o lijenosti i sklonosti ratovanju kao osnovnim uzrocima ekonomske zaostalosti, te kao moguće rješenje smatra rad inteligencije domaćeg porijekla na prosvjećivanju i odgoju seljačkog stanovništva, u svrhu iskorjenjivanja štetnih, stoljećima ukorijenjenih običaja.⁷

Anonimno djelo bečkog putopisca po Dalmaciji 1755/76. godine objavio je G. Novak u radu "Poljoprivreda na Dalmatinskom primorju i otocima u XVIII stoljeću".

¹ S. Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae*, sv. III, MSHSM, knj. 11, 1880; G. Novak, *Commissiones et relationes Venetae*, sv. IV – VIII, MSHSM, knj. 47 – 50, 52, 1964 – 72, 1979.

² B. Desnica, *Istorija kotarskih uskoka*, sv. I (1646 – 1684), sv. II (1684 – 1749), *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*, III odelj., knj. 13, Beograd 1950 – 51.

³ *Miscellanea*, sv. II – IV (uredio S. Antoljak), *Državni arhiv u Zadru*, Zadar 1950 – 1952.

⁴ G. Wheeler, *Voyage de Dalmatie, de Grece et du Levant*, Amsterdam 1689, 40.

⁵ J. Spon, *Viaggi per la Dalmazia, Grezia e Levante*, Bologna 1688, 30.

⁶ A. Fortis, *Put po Dalmaciji*, Zagreb 1982.

⁷ I. Lovrić, *Bilješke o putu po Dalmaciji opata A. Fortisa*, Zagreb 1948. Kritiku Lovrićeva djela vidi u M. Stojković, I. Lovrić – pristaša struje prosvjetiteljstva u Dalmaciji, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, sv. 28/2, Zagreb 1932.

Prikazujući agrarnu proizvodnju pojedinih dalmatinskih obalno-otočnih područja s obzirom na njihove geografske osobitosti i mogućnost uzgoja mediteranskih kultura, izvjestilac kao osnovne uzroke zaostajanja dalmatinske poljoprivrede navodi nepravilno zakonodavno rješenje agrarno-proizvodnih odnosa i rascjepkanost obradivog tla te potpunu odsutnost suvremenih agrarnih postupaka.⁸

Prilike u splitskoj okolici u danima agrarne oskudice i kužne pošasti sadržava "Ljetopis nepoznatog Splićanina 1756 – 1811. godine",⁹ dok je "Makarski ljetopis od godine 1773. do 1794." značajan izvor za proučavanje svakodnevnog života sela makarskog primorja pod turskom vlašću.¹⁰

Djelovanje članova obitelji Borelli na poboljšavanju agrarnih prilika u Dalmaciji te na uređenju vlastelinstva Vrana tijekom XVIII. stoljeća predmet je proučavanja J. N. Tomića, N. Čolaka i Š. Peričića. Objavljujući "Memorijal Francesca Borellija o Dalmaciji u prvoj polovini XVIII stoljeća" J. N. Tomić upozorava na značenje spisa kao oštre kritike službene mletačke agrarne politike u Dalmaciji,¹¹ dok N. Čolak, prepričavajući najvažnije dijelove istog teksta, upozorava na odnos F. Borellija spram mletačkog agrarnog zakonodavstva, napose spram neuspjele agrarne reforme, tzv. "Grimanijevog zakona" iz 1751. godine.¹²

"Zapise o gradu Splitu" fiziokrata s kraja XVIII. stoljeća Julija Bajamontija, obradio je D. Kečkemet, predstavljajući napose radove o agrarnim prilikama u Dalmaciji ("O isušivanju Imotskog polja" /1781/, radu i ulozi djelovanja "Splitskoga gospodarskog društva", te sastavke objavljene u mletačkom listu "Giornale d'agricoltura"). Pored toga u uvodnom poglavlju i popratnim bilješkama autor iznosi historijat djelovanja agrarnih akademija na splitskom području, upozoravajući na njihovo značenje za poboljšavanje poljoprivredne proizvodnje u selima dalmatinskog zaleđa krajem XVIII. stoljeća.¹³

Pored spomenutih radova hrvatske historiografije na objavljivanju i proučavanju izvornih tekstova fiziokrata u Dalmaciji krajem XVIII. stoljeća potrebno je navesti prilog talijanskog povjesničara F. Luzzata "Scrittori dalmati di politica agraria nel secolo XVIII°", u kojem je ukratko prikazano djelovanje vodećih članova poljoprivrednih akademija (G. V. Ivello, M. Radoš-Vitturi, J. Bajamonti, G. L. Garagnin, G. Banovaz, P. Nutrizio Grisogono, L. Krušević i G. Katalinić) na poboljšavanju agrarnih prilika u dalmatinskim selima.¹⁴

⁸ G. Novak, Poljoprivreda na Dalmatinskom Primorju i otocima u XVIII stoljeću, Starine, JAZU, knj. 50, Zagreb 1960, 461 – 518, knj. 51, 1962, 61 – 111.

⁹ K. Prijatelj, Ljetopis nepoznatog Splićanina od g. 1756 – 1811, Starine, knj. 44, 1952, 63 – 93.

¹⁰ G. Bujas, Makarski ljetopis od g. 1773. do 1794, Starine, knj. 47, 1957, 279 – 362.

¹¹ J. N. Tomić, Memorijal Frančeska Borelli o Dalmaciji u prvoj polovini XVIII stoljeća, Spomenik SKA, knj. 47, II raz., knj. 39, Beograd 1909.

¹² N. Čolak, Spis A. Borellija o uređenju Dalmacije krajem XVIII stoljeća, Mogućnosti, god. IV, br. 5 – 6, Split 1977, 397 – 410, 499 – 510. O agrarnoj proizvodnji na Vranskom feudu u vrijeme uprave obitelji Borelli od XVIII – XIX stoljeća vidi u radu Š. Peričića, Vranski feud i obitelj Borelli, Radovi Instituta JAZU U Zadru, sv. 18, Zadar 1971, 389 – 412.

¹³ J. Bajamonti, Zapisi o gradu Splitu, Split 1975. Usporedi i stariji rad I. Milčetića, J. Bajamonti i njegova djela, Rad JAZU, knj. 182, 1912, 197 – 225.

¹⁴ F. Luzzato, Scrittori dalmati di politica agraria nel sec. XVIII, Rivista Dalmatica (dalje: RD), fasc. 30, a. III, vol. V, 1928, 267 – 277, fasc. 31, a. III, vol. VI, 1928, 325 – 337; usporedi i rad istog autora: Mali e rimedi dell' agricoltura dalmata negli scritti inediti di Melchiorre Gioia, RD, fasc. 33, a. III, vol. VI, 1928,

HISTORIOGRAFIJA

1. Djela koja obrađuju agrarne odnose na cjelokupnom području Dalmacije

Usmjerene na prikazivanje političke povijesti hrvatskih zemalja sinteze Š. Ljubića, T. Šmičiklase, V. Klaića te većim dijelom i F. Šišića izostavljaju prostor pod mletačkom upravom, dok je sinteza "Prošlost Dalmacije" G. Novaka prikaz teritorijalnog, političkog, društvenog i kulturnog razvoja Dalmacije, bez osvrta na ekonomsku, napose agrarnu proizvodnju u razdoblju od XVI. do XVIII. stoljeća.¹⁵

Krajnje sažete podatke o agrarnoj politici Venecije spram zemljišnih posjeda "nove stečevine" sadržava enciklopedijska natuknica J. Šidaka "Hrvati" u Enciklopediji Jugoslavije,¹⁶ dok su poglavlja J. Tadića u "Historiji naroda Jugoslavije" jedini sintetski obuhvaćen pregled povijesti agrarno-proizvodnih odnosa u Dalmaciji od XVI. do XVIII. stoljeća. Razmatrajući ukratko odraz ratnih zbivanja na gospodarski, napose agrarni razvoj Dalmacije, autor upozorava na mjere mletačke vlade oko naseljavanja i privođenja kulturi opustošenih područja, ističući nezakonitost prilikom razgraničenja, dodjele zemlje te uvođenja novih obveza na državnoj zemlji kao osnovne uzroke seljačkih buna i otpora na svjetovnom i crkvenom posjedu dalmatinskog zaleđa i otoka.¹⁷

Sintezu ekonomsko-političkog razvoja Dalmacije predstavlja djelo L. Garagnina "Riflessioni economici-politiche sopra la Dalmazia" objavljeno još davne 1806. godine. Prikazujući postojeće stanje u dalmatinskoj privredi kao krajnje zaostalo, autor uzroke nalazi u nerentabilnom iskorištavanju zemljišnog fonda, nedostatku agrotehničkih mjera, neukosti seljaka, rascjepkanosti feuda, brojnosti daća te nedovoljnoj brizi državne vlasti za agrarni aspekt dalmatinske privrede. Zagovarajući miješanje i kontrolu privatnog posjeda od strane državne vlasti, autor jedini izlaz nalazi u donošenju novog, ekonomskim prilikama u Dalmaciji primjerenog agrarnog zakona.¹⁸

Premda se sinteza S. Ožanića "Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti" uglavnom bavi razdobljem XIX. stoljeća, autor se ukratko osvrće na razdoblje XVII. i XVIII. stoljeća, te na osnovi izvještaja mletačkih generalnih providura prikazuje proizvodne mogućnosti, vrstu i visinu prinosa pojedinih poljoprivrednih kultura dalmatinskih obalno-otočnih područja.¹⁹

Tematskim interesom svestraniju i metodološkim postupcima suvremeniju sintezu predstavlja djelo Š. Peričića "Dalmacija uoči pada Mletačke Republike". Razgraničavajući kmetstvo (coloni) i težaštinu (lavoratori) kao dva osnovna oblika agrarno-proizvodnih odnosa u Dalmaciji, autor utvrđuje da "nije postojao stalni i jedinstveni društveni ugovor koji bi regulirao takve odnose, nego su se oni zasnivali na već uobičajenom pravu" (41). Prikazujući mjere mletačkih vlasti na razgraničenju

422 – 432, fasc. 34, a. III, vol. VI, 1929, 503 – 508, fasc. 35, a. III, vol. VI, 1929, 536 – 539.

¹⁵ F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, Zagreb 1975, 365 – 368; G. Novak, Prošlost Dalmacije, sv. I – II, Zagreb 1944.

¹⁶ Enciklopedija Jugoslavije (dalje: EJ), natuknica: Hrvati (J. Šidak), sv. V, Zagreb 1988, 29.

¹⁷ Historija naroda Jugoslavije, sv. II, Zagreb 1959, 271 – 272, 636, 1231 – 1236.

¹⁸ L. Garagnin, Riflessioni economici-politiche sopra la Dalmazia, vol. I, Zadar 1806.

¹⁹ S. Ožanić, Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti, Split 1955.

teritorija, autor napose razmatra društvenu strukturu i pravni položaj investiturom uvedenih obitelji, te nezakonitosti i manipulacije službenih predstavnika mletačkog agrarnog zakonodavstva u Dalmaciji. Slično ostalim povjesničarima, poseban predmet istraživačkog interesa Š. Peričića predstavlja povijest djelovanja poljoprivrednih akademija te (ne)uspješnost primjene fiziokratskih načela za agrarne prilike u Dalmaciji. Značajnu novost u prikazu agrarne povijesti dalmatinskog sela čine i statistički pregledi vrste i visine prinosa pojedinih poljoprivrednih kultura s obzirom na prirodno-geografske osobitosti područja, te nepovoljne preduvjete ratnih sukoba, razgraničenja, gladnih godina i kužnih pošasti.²⁰

Stanje poljoprivrede na novim stečevinama, podjelu zemlje i mogućnosti zemljišne proizvodnje morlačkog stanovništva razmatra M. Berengo u radu "Problemi economico-sociali della Dalmazia veneta alla fine del '700", upozoravajući napose na problem nedovoljne proizvodnje žitarica, oskudicu, glad i sve veću smrtnost seoskog življa. Autor upozorava na njihovu izravnu posljedicu, tj. sve veći proces iseljavanja na austrijski i turski teritorij.²¹

Premda su radovi G. Stanojevića uglavnom usmjereni na istraživanje vojno-političkih prilika u Dalmaciji u vrijeme mletačko-turskih ratova u XVII. i XVIII. stoljeću, autor se ukratko osvrće i na agrarne prilike u Dalmaciji pod mletačkom vlašću, utvrđujući da zbog nedostatka brige mletačkih vlasti za osiguranje dovoljno zemljišnih površina morlačkom stanovništvu, te dvostrukosti obaveza obrađivača spram bivše turske i sadašnje mletačke vlasti, postoji "jedno opšte šarenilo i nesređenost u zemljišnim odnosima u Dalmaciji" (101). Razmatrajući vrste i visine zakupa te način ubiranja desetine i travarine, autor upozorava na proizvodne mogućnosti i visine prinosa dalmatinskog sela, te pojave međusobnog sukobljavanja seljačkih obitelji u neprestanoj borbi za stjecanje novih čestica investiturom podijeljene državne zemlje.²²

Vrijednu sintezu agrarnog privređivanja, društvenih gibanja te svakodnevnog života i materijalne kulture dalmatinskog sela predstavlja djelo S. Obada "Dalmatinsko selo u prošlosti". Premda je težište rada na razdoblju austrijske uprave u XIX. stoljeću, autor se osvrće i na razdoblje uoči pada Mletačke Republike prikazujući napose mjere zakonodavstva i uprave na unapređenju agrarne proizvodnje dalmatinskih sela. Pored uobičajenog osvrta na pravne odnose i vlasničku strukturu agrarnih posjeda u zaleđu, autor iscrpno prikazuje elemente seoskog svakodnevlja (prehrana, način stanovanja, običaji, vjerovanja, zdravstvo), te odraz mletačko-turskih ratova, mirovnih razgraničenja i prodora gradskog kapitala na selo na proces društvenih promjena i gibanja među seoskim stanovništvom na prijelazu iz mletačkog i francuskog vrhovništva u austrijsko.²³

²⁰ Š. Peričić, Dalmacija uoči pada Mletačke Republike, Monografije, sv. X, Zagreb 1980.

²¹ M. Berengo, Problemi economico-sociali della Dalmazia veneta alla fine del '700, Rivista storica Italiana, a. LXVI, fasc. IV, 1954, 469 – 510.

²² G. Stanojević, Dalmacija u doba kandijskog rata (1645 – 1669), Vesnik vojnog muzicja, sv. V, Beograd 1958, 93 – 182; Dalmacija u vrijeme mletačko-turskog rata 1714 – 1718. godine, Istorijski glasnik (dalje: IG), br. 1 – 4, Beograd 1962, 11 – 49; Nešto o Srbima u Dalmaciji u drugoj polovini XVIII v., IG, br. 1, 1955, 87 – 110; Dalmacija u doba Morejskog rata (1684 – 1699), Beograd 1962; Dalmatinske krajine u XVIII v., Beograd-Zagreb 1987.

²³ S. Obad, Dalmatinsko selo u prošlosti, Split 1990.

Seljački otpori u različitim dijelovima Dalmacije, nastali kao posljedica složenosti agrarno-proizvodnih odnosa na novostečenom državnom teritoriju te nepravilne mletačke gospodarske politike predmet su istraživanja S. Antoljaka i I. Grgića. Kronološki prikazujući seljačke otpore stanovnika zadarsko-biogradskog, splitskog, sinjskog, dubrovačkog i otočnog (Brač, Pelješac, Lastovo) područja S. Antoljak u djelu "Bune pučana i seljaka u Hrvatskoj" utvrđuje osnovne uzroke nemira, zadržavajući se uglavnom na odvijanju samog toka otpora.²⁴ Znatno iscrpniji prikaz uzroka težačkih otpora na mletačkoj novoj stečevini u prvoj polovini XVIII. stoljeća sadržava rad I. Grgića "Buntovni pokret dalmatinskih težaka 1736/40. godine".²⁵ Služeći se izvornom građom autor prikazuje pravni položaj dalmatinskih težaka na zadarskom otočju te u šibenskom i kaštelanskom zaleđu, smatrajući da je cilj otpora "bio revolucionaran, jer je težio za promjenom stoljetnih agrarno-proizvodnih odnošaja i time za promjenom društvenog poretka" (598).

Agrarnim zakonodavstvom mletačke vlasti u Dalmaciji u XVIII. stoljeću bave se J. Medini i u više priloga talijanski povjesničar F. Luzzato. Razmatrajući razvoj kmetskih i težačkih odnosa u Dalmaciji u vrijeme provođenja Grimanijeva zakona J. Medini²⁶ i pored pozitivne ocjene primjene zakonika u narodu, smatra da Mlečani u cjelini "nisu imali nikakve namjere da stvore novu agrarnu instituciju koja bi odgovarala potrebama zemlje" (53). F. Luzzato²⁷ navodeći odlomke istog zakona koji se odnose na dodjelu i vrste zemljišnog posjeda, oblike pravnog vlasništva te obveze naseljenog stanovništva spram države, upozorava na modifikaciju zakonskih odredbi s obzirom na osobitosti prirodno-geografskih uvjeta zadarskog i kninskog okruga. Stavljajući u središte proučavanja pokušaje mletačke vlasti da reguliraju odnos kolon-zemljoposjednik, autor utvrđuje da su agrarni odnosi uvijek "imali izrazitiji politički nego ekonomski karakter" (57).

2. Djela koja proučavaju agrarnu povijest pojedinih regija u Dalmaciji

Agrarno-proizvodni odnosi pojedinih dalmatinskih područja predmetom su istraživanja domaće i strane historiografije XIX. i XX. stoljeća, pri čemu su glavne obalno-otočne regije (izuzev kotorsko područje) podjednako obrađene. Razmatranje agrarne problematike dalmatinskog sela u razdoblju od XVI. do XVIII. stoljeća sastavni je dio sintetskih pregleda povijesti gradova, ili, u znatno većem broju, pojedinačnih rasprava koje obrađuju različite aspekte agrarne prošlosti Dalmacije. Zajedničko obilježje većine radova je razmatranje pravne strane agrarno-proizvodnih odnosa, terminološko razgraničenje kolonata, težaštine i kmetstva, utvrđivanje odnosa obrađivač-zemljoposjednik-država, te, na osnovi izvorne građe, opisivanje brojnih

²⁴ S. Antoljak, *Bune pučana i seljaka u Hrvatskoj*, Zagreb 1956.

²⁵ I. Grgić, *Buntovni pokret dalmatinskih težaka 1736/40*, Radovi Instituta JAZU u Zadru (RI JAZU), sv. 6 – 7, 1960, 550 – 603.

²⁶ J. Medini, *O postanku i razvitku kmetskih i težačkih odnošaja u Dalmaciji*, Zadar 1920.

²⁷ F. Luzzato, *Una vecchia legge agraria nella Dalmazia Veneta (la terminazione Grimani del 1 luglio 1755)*, RD, a. X, fasc. I, 1928, 32 – 39, a. X, fasc. II – III, 1928, 51 – 59; *I due testi della legge agraria Grimani*, Archivio storico per la Dalmazia (dalje ASpD), a. IV, vol. VIII, fasc. 41, 1929, 232 – 238; *La legge agraria Grimani nella critica degli scrittori Dalmati*, ASpD, a. IV, vol. VII, fasc. 42, 1929, 299 – 307; *La legge agraria Grimani nel giudizio di V. Dandolo e di Melchiorre Gioia*, ASpD, a. IV, vol. VIII, fasc. 43, 1929, 327 – 335; *Spigolature giuridico-agrarie nella Dalmazia Veneta*, Roma 1936 (ASpD, vol. XX, 1 – 4).

sudskih sporova između seljaka i zemljovlasnika. Životno svakodnevije sela, proizvodne mogućnosti, visina prinosa i uzgoja pojedinih agrarnih kultura stoga su, izuzev u manjem broju radova, manje zastupljena problematika povijesti dalmatinskog sela XVI – XVIII. stoljeća.

2.1. Zadarsko-biogradsko područje

Nastala 1944. godine "Storia di Zara dal 1409. al 1797." A. de Benvenuttia sadržava i zanimljiva poglavlja o svakodnevnom životu, kulturi i ekonomskom razvoju grada pod mletačkom upravom te kratke natuknice o proizvodnji žitarica u distriktu pri čemu razmatranje karaktera agrarno-proizvodnih odnosa na selu u cjelini izostaje.²⁸

Nedavno objavljena sinteza T. Raukara, I. Petriciolia, F. Švelca i Š. Peričića "Zadar pod mletačkom upravom" jedan je od najboljih pregleda povijesti dalmatinskih gradova od XV. do XVIII. stoljeća. Razmatrajući utjecaj mletačko-turskih ratova na razvoj agrarne proizvodnje u zadarskom zaleđu (terra ferma) i na otocima T. Raukar (za razdoblje do polovine XVI. stoljeća) i Š. Peričić (od druge polovine XVI – XVIII. stoljeća) iscrpno prikazuju proizvodne mogućnosti sela, važnost vinogradarstva, maslinarstva i proizvodnje žitarica, oblike agrarnih odnosa s obzirom na pravni položaj težaka i kmeta te svakodnevni život seoskog žiteljstva u danima ratnih pustošenja, kužnih pošasti, nerodice i agrarne oskudice. Služeći se izvornom gradom (notarijat, spisi generalnih providura, knezova, kapetana, samostanski i crkveni spisi) autori upozoravaju na složenost agrarno-proizvodnih i zemljovlasničkih odnosa u godinama nakon mletačko-turskih razgraničenja, problem doseljavanja novog stanovništva i podjele zemljišnih čestica, neusklađenost starih i neuhodanost novouvedenih agrarnih zakona, te, kao izravnu posljedicu neriješenog seljačkog pitanja, pojave otpora u selima Ravnih Kotara i Bukovice. Kao primjer pokušaja unošenja fiziokratskih načela u poljoprivredu Dalmacije autori navode osnutak Ekonomsko-poljoprivredne akademije te djelatnost njezina vodećeg člana J. Parme.²⁹

Seljački otpori u zadarsko-biogradskom zaleđu i na otocima u XVIII. stoljeću predmet su proučavanja B. Desnice i G. Stanojevića. Razmatrajući položaj pravoslavnog stanovništva u Bukovici B. Desnica u prilogu "Jedna nepoznata buna i jedan neznani mučenik" iscrpno analizira tok bukovičke pobune paroha Petra Kuridže, zadržavajući se na ponašanju istaknutijih sudionika, ne ulazeći u agrarno svakodnevije zadarskog zaleđa, kao osnovni uzrok nemira.³⁰

Prikazujući složenost agrarno-proizvodnih odnosa na zadarskom području stare i nove stečevine G. Stanojević u prilogu "Jedan pokret seljaka u Dalmaciji 1738 – 1740. godine"³¹ na osnovi izvorne građe opisuje tok parnica između seljaka otoka Pašmana i zadarskih samostana, zaključujući da otpor otočana "nije izlazio iz okvira lojalnosti prema centralnoj vlasti" (148).

²⁸ A. de Benvenutti, Storia di Zara dal 1409 al 1797, Milano 1944.

²⁹ T. Raukar-I. Petricioli- F. Švelec-Š. Peričić, Zadar pod mletačkom upravom, Prošlost Zadra, sv. III, Zadar 1987.

³⁰ B. Desnica, Jedna nepoznata buna i jedan neznani mučenik, Šibenik 1929.

³¹ G. Stanojević, Jedan pokret seljaka u Dalmaciji 1738 – 1740. godine, IG, br. 3 – 4, 1955, 137 – 148.

Radom "Pabirci po dalmatinskoj agrarnoj historiji" I. Grgić razmatra terminološko-pravno značenje srednjovjekovne agrarne institucije "zgon", smatrajući da se na području Zadra zadržala sve do XVIII. stoljeća.³² Isti autor u prilogu "Otoci zadarskog arhipelaga na dražbi" prikazuje vrste zakupa feuda i otoka od strane zadarskih plemića u razdoblju od XVI. do XVIII. stoljeća, utvrđujući materijalne mogućnosti i svakodnevni život otočana, koji se, zbog nedovoljnosti prinosa i teških obveza kretao "na rubu egzistencijalnog minimuma".³³

Određujući kolonat kao "poseban oblik kmetstva", P. Starešina u prilogu "Kolonat na Silbi" upozorava na posebnosti ove agrarno-pravne institucije na otoku Silbi u drugoj polovini XVIII. stoljeća, kada se stanovništvo usmjerava na pomorstvo te vlasnicima posjeda tzv. skupnim ugovorom isplaćuje paušalnu godišnju daću u kvasinu i ribi.³⁴

Ekonomske prilike u selu Sukošan, nedaleko od Zadra, predmet su proučavanja E. i Š. Peričića te P. Runje. Prikazujući povijest Sukošana u vrijeme mletačko-turskih ratova, autori prikazuju vlasničku strukturu zemljoposjednika, s posebnim osvrtom na zadarsku nadbiskupsku menzu te njezine oblike reguliranja agrarno-pravnih odnosa težaka.³⁵

Radovima "Tursko-mletačko gospodarstvo na zadarskoj krajini u XVII. stoljeću", te "Vrana i njezini gospodari u doba turske vladavine" S. M. Traljić na osnovi turskih deftera, kanunnama i drugih službenih spisa Dragomanskog arhiva utvrđuje oblike agrarno-proizvodnih odnosa na posjedima turskih spahija na zadarsko-biogradskom području, zadržavajući se napose na odrazu mletačko-turskih ratova i razgraničenja na životno svakodnevlje i proizvodne mogućnosti seljačkog stanovništva.³⁶

2.2. Šibensko područje

Pregled povijesti Šibenika S. Grubišića tek se usputno osvrće na ekonomski razvoj grada i okolnog distrikta, upozoravajući napose na odraz turskih provala te razgraničenja na organizaciju života i agrarne proizvodnje u šibenskim selima, zatim mjere gradske vlasti protiv seljačkih otpora i uskraćivanja dohotka vlasteli.³⁷

U prilogu "Šibenik u razdoblju mletačke vladavine 1412 – 1797. godine"³⁸ G. Novak na osnovi statutarnih odredbi, reformacija i mletačkih uputa i izvještaja prikazuje posljedice tursko-mletačkih ratova i razgraničenja za proizvodne mogućnosti sela te upozorava na Grimaniev zakon kao pozitivan pokušaj rješavanja agrarnog pitanja u Dalmaciji "jer su novi vlasnici zemljišta ... sada razvili na njemu novo gospodarstvo"(217).

³² I. Grgić, Pabirci po dalmatinskoj agrarnoj historiji, Zadarska revija br. 2, god. III, 1954, 124 – 133.

³³ Isti, Otoci zadarskog arhipelaga na dražbi, Narodni kalendar, Zadar 1959, 108 – 113.

³⁴ P. Starešina, Kolonat na Silbi, RI JAZU, sv. 20, 1973, 323 – 341.

³⁵ E. Peričić, Sukošan – presjek kroz povijest, u: Župa Sukošan, 1989, 5 – 26; Š. Peričić, Gospodarske prilike Sukošana do 1914. godine, na ist. mj., 27 – 40; P. Runje, Crnice o Sukošanu u srednjem vijeku, na ist. mj., 41 – 49.

³⁶ S. M. Traljić, Tursko-mletačko gospodarstvo na zadarskoj krajini u XVII stoljeću, RI JAZU, sv. 4 – 5, 1958 – 59, 409 – 424; Vrana pod turskom upravom, RI JAZU, sv. 10, 1962, 337 – 358; Vrana i njezini gospodari u doba turske vladavine, RI JAZU, sv. 18, 1971, 343 – 377.

³⁷ S. Grubišić, Šibenik kroz stoljeća, Izdanje Muzeja grada Šibenika, sv. 4, 1974.

³⁸ G. Novak, Šibenik u razdoblju mletačke vladavine 1412 – 1797. godine, Šibenik – Spomen knjiga o 900. obljetnici, Muzej grada Šibenika, 1976, 133 – 288.

Povijesno-topografske bilješke o šibenskom obalno-otočnom području predstavlja rad K. Stošića "Sela šibenskog kotara". Prikazujući agrarnu djelatnost stanovništva pojedinih naselja, autor upozorava na njegov položaj kao obrađivača zemljišnih posjeda šibenskog svjetovnog i crkvenog plemstva. Budući da autor navodi brojne agrarne lokalitete, djelo je vrlo vrijedno za proučavanje topografije zemljišnih posjeda šibenske obale i otoka od XVI. do XVIII. stoljeća.³⁹

U Prilogu "Feudalno pravo u Dalmaciji" A. Mitrović razmatra pravni karakter zemljovlasničkih sporova nad posjedima Rogoznice i Primoštena u Šibenskoj općini od XIV. do XIX. stoljeća. Prikazujući vlasničku strukturu posjednika, oblike upravljanja te pravni položaj izravnih obrađivača, autor napose razmatra ustanovu državne investiture u posjed kojom feud stječu predstavnici šibenskog plemstva (npr. Rađoš).⁴⁰

Sukobi težaka šibenske okolice u XVI. stoljeću (Srima, Murter, Primošten, Betina) s lokalnim zemljovlasnicima (Dragojčevići) u vezi s kršenjem običajne i statutarne agrarne prakse te unošenjem "novina" u pravni položaj seljačkog življa, predmet su priloga B. Dulibića "Borba šibenskih seljaka za 'staro pravo'",⁴¹ dok se B. Stulli u opsežnom pregledu povijesti otoka Zlarina osvrće na agrarnu djelatnost zlarinskih težaka s obzirom na problem pravne podločnosti šibenskom kaptolu te posebnosti u oblicima, vrsti i visini rente i kolonatskih podavanja.⁴²

Agrarno-proizvodni odnosi između franjevačkog samostana na Visovcu i težaka, obrađivača zemljišnih posjeda na otoku Žirju u vrijeme mletačke uprave, predmet su razmatranja J. A. Solda. Pored dragocjenih podataka o agrarnom svakodnevlju i materijalnoj kulturi seoskih obitelji, djelo je napose važno zbog navođenja brojnih agrarnih lokaliteta, vrsta uzgajanih kultura i proizvodnih mogućnosti kroz više generacija težakih obitelji.⁴³

2.3. Trogirsko-splitsko područje

Sintetskim djelima i pojedinačnim radovima I. Babića i V. Omašića iscrpno je prikazana društveno-ekonomska povijest kaštelanskog područja. I dok se I. Babić u djelu "Prostor između Trogira i Splita" u razmatranju novovjekovne povijesti kaštelanskog područja tek ukratko osvrće na pravni položaj, agrarne odnose i životno svakodnevje težačkog stanovništva u razdoblju mletačkog vrhovništva,⁴⁴ dotle je predmet istraživanja V. Omašića isključivo agrarna povijest kaštelanskih naselja. Služeći se izvornom gradom autor iscrpno razmatra stanje u agrarno-proizvodnim odnosima u širem sklopu povijesno-političkih zbivanja (mletačko-turski ratovi, posebnost porijekla i nastanka Kaštela, kužne epidemije, nerodice i gladne godine) te ne ostaje samo na razini razmatranja pravnog karaktera agrarno-proizvodnih odnosa, već na osnovi zahtjeva težaka izraženih sudskim putem, upozorava na ostale oblike

³⁹ K. Stošić, Sela šibenskog kotara, Šibenik 1941.

⁴⁰ A. Mitrović, Feudalno pravo u Dalmaciji, Mjesečnik pravničkog društva u Zagrebu, god. 34, 1908, 401 – 412.

⁴¹ B. Dulibić, Borba šibenskih seljaka za "staro pravo", Šibenska revija, br. 4 – 5, 1955, 53 – 70.

⁴² Povijest i tradicije otoka Zlarina, Zagreb, 1982, 11 – 102.

⁴³ J. A. Soldo, Agrarni odnosi na otoku Žirju (od XVII do XIX stoljeća), Grada za gospodarsku povijest Hrvatske, knj. 16, Zagreb 1973.

⁴⁴ I. Babić, Prostor između Trogira i Splita, Trogir, 1984.

životnog svakodnevlja kaštelanskih sela (prehrana, kultura stanovanja, tradicija i običaji sela itd.). Pored toga, radovi su napose važni za agrarnu topografiju kaštelanskog polja s obzirom na vlasničku strukturu zemljoposjednika od XVI. do XVIII. stoljeća.⁴⁵

Premda agrarna povijest splitskog zaleđa od XVI. do XVIII. stoljeća obiluje raznovrsnim, za povjesničare zanimljivim istraživačkim pitanjima, možemo izdvojiti svega tri autora koji su se u svojim radovima pozabavili navedenom problematikom.

G. Novak u sintezi "Povijest Splita" uglavnom razmatra upravno-politički i kulturni razvoj grada, prikazujući agrarno-proizvodne odnose u splitskom zaleđu u sklopu ratnih sukobljavanja na mletačko-turskoj granici.⁴⁶

Prilogom "Prva agrarna operacija na mletačkoj 'novoj stečevini' u Dalmaciji" I. Grgić razmatra posljedice kandijskog rata s obzirom na teritorijalno proširenje mletačke vlasti, doseljenje novog stanovništva i razdiobu zemlje investitutom na splitsko-kliškom području 1672 - 73. godine. Autor smatra da je "ekonomsko, socijalno, etnografsko i kulturno značenje Morosinijeve agrarne operacije ... tako krupno da se ne može zaobići, budući da su agrarno-proizvodni odnosi koje je ona postavila bili do nedavno ekonomska osnovica života splitske okolice".⁴⁷

"Splitsko polje za turskih vremena" predmet je istraživanja J. Jelasko. Služeći se katastarskim popisima, notarskim ugovorima i sudskim spisima iz XVI. i XVII. stoljeća, autor prikazuje razmještaj svjetovnog i crkvenog zemljoposjeda te agrarno-proizvodne odnose s obzirom na različitost zakupodavnih ugovora. Posebno razmatrajući grane agrarnog privređivanja u splitskom zaleđu autor kao uzroke slabe razvijenosti navodi posljedice mletačko-turskih ratova te zaključuje da su "privredne djelatnosti koje su se u takvim uvjetima mogle obavljati posljedica prijašnjeg razvoja i duge tradicije koja se i u najnepovoljnijim uvjetima ipak žilavo održala".⁴⁸

2.4. Srednjodalmatinski otoci (Hvar, Brač, Korčula)

Razmatrajući ekonomske prilike na otoku Hvaru u vrijeme mletačke vrhovne vlasti G. Novak u sintezi "Hvar kroz stoljeća" na osnovi službenih izvještaja general-

⁴⁵ V. Omašić, Osnivanje agrarne akademije u Kaštel-Lukšiću 1788. i početak njezinog djelovanja, *Mogućnosti*, god. II, 1957, 214 - 223; Prilog poznavanju težačkog pokreta u Dalmaciji (parnice 1697 - 1702. godine između kaštelanskih težaka i trogirskih zemljoposjednika), *Izdanje Historijskog arhiva u Splitu* (dalje: *Izdanje HASp*), sv. 7, 1959, 145 - 210; Mletačko-tursko razgraničenje na trogirskom području nakon Ciparskog i Kandijskog rata i njegove posljedice, *Trogir 1971*; Sukobi trogirskih zemljoposjednika i kaštelanskih težaka za vrijeme mletačke vlasti, *Jugoslavenski historijski časopis*, br. 3 - 4, 1974, 123 - 146; Katastik trogirskog dijela "Nove stečevine" iz 1711. godine, *Izdanje HASp*, sv. 8, 81 - 153; Topografija Kaštelanskog polja, *Split 1978*; Stomorija i njezini juspatri u XVII i XVIII stoljeću, *Izdanje HASp*, sv. 6, 1967; Sporovi oko gajeva na području trogirskih kaštela do sredine XVII stoljeća, *Izdanje HASp*, sv. 6, 1967; Parnice između kaštelanskih težaka i trogirskih zemljoposjednika, *Izdanje HASp*, sv. 6, 1967; Parnice splitskog nadbiskupa sa Sućuranima u 17. i 18. stoljeću, *Rad Filozofskog fakulteta u Splitu*, sv. 1, 1984; Petstota obljetnica postanka Kaštela (1476 - 1976), *Kulturna baština*, br. 5 - 6, 1976; *Povijest Kaštela*, Split 1986.

⁴⁶ G. Novak, *Povijest Splita*, sv. II, Split 1978.

⁴⁷ I. Grgić, *Prva agrarna operacija na mletačkoj "novoj stečevini" u Dalmaciji (naseljavanje novog stanovništva i razdioba zemlje na području Splita i Klisa 1672 - 73)*, *Izdanje Muzeja grada Splita*, sv. 11, 1962, 5 - 24, str. 18.

⁴⁸ J. Jelaska, *Splitsko polje za turskih vremena*, Split 1985, str. 124.

nih providura i kneževa prikazuje opće proizvodne mogućnosti otoka, ne ulazeći u strukturu proizvodnih odnosa i agrarno svakodnevije težačkog stanovništva.⁴⁹

"Grazia – poseban oblik agrarno-proizvodnih odnosa na području hvarske komune do XIX stoljeća" predmet je proučavanja I. Kasandrića. Prikazujući investituru (grazia) obrađivača u komunalni zemljišni posjed, autor na osnovi konkretnih primjera upozorava na razmještaj posjeda s obzirom na kvalitetu, veličinu i obradivost čestice, društvenu strukturu korisnika te visinu obveza spram komune. Autor zaključuje da je grazia predstavljala takav feudalni odnos koji je u biti imao sve karakteristike dalmatinskog kolonata" (283), te da je "ovaj specifični agrarno-proizvodni odnos u to doba odgovarao tadašnjem stupnju razvitka proizvodnih snaga ove komune i doprinio razvitku njezine privrede".⁵⁰

Sinteza "Povijest otoka Brača" D. Vrsalovića jedini je rad koji sadržava podatke o agrarnoj prošlosti otoka u razdoblju od XVI. do XVIII. stoljeća. Pored, u sintezama gradova uobičajenih kratkih osvrtu na agrarno-proizvodne odnose, pravni položaj težača i proizvodne mogućnosti otoka, autor se napose bavi sudskim sporovima između plemića i pučana zbog razgraničavanja i upotrebe općinskih pašnjaka i voda.⁵¹

Prilozima A. Marinovića i V. Foretića prikazana je povijest korčulanske komune u vrijeme Petra Kanavelića (1637 – 1719). Razmatrajući društvenu strukturu stanovništva, autori se ukratko bave kolonatskim odnosom, utvrđujući položaj kolona kao "lično slobodan, ali ekonomski zavisin" (V. Foretić). Prikazujući oblike i visinu podavanja s obzirom na vrstu kulture, A. Marinović zaključuje da su velike obitelji bile u mogućnosti sklapati veći broj pojedinačnih ugovora, što im je omogućilo gospodarsko jačanje, stvaranje viškova i kapitala te izdvajanje u srednje imućan sloj otočnog pučanstva.⁵²

2.5. Sinjsko, makarsko, poljičko područje

Radovima J. A. Solda obogaćeno je poznavanje agrarne prošlosti sinjskog područja u vrijeme turskog i mlčtačkog vrhovništva. Služeći se katastarskim popisima iz prve polovine XVIII. stoljeća autor prikazuje agrarnu politiku državne vlasti, strukturu zemljišnog posjeda, materijalne mogućnosti i visinu prinosa na zemljoposjedima franjevačkog samostana i sinjskih obitelji Lovrić i Marković. Nabrajajući vrste i visinu obveza obrađivača, autor zaključuje da je seljačka ekonomija poradi vojnih poslova, ratova, radnih obveza i zaduživanja "bila sitna i zatvorena".⁵³

Agrarno-proizvodne odnose na području Makarskog primorja obrađuju radovi B. Zelić-Bučan i J. A. Solda. Tako B. Zelić-Bučan opisuje agrarne odnose na posjedima makarskog biskupa u Vrgovskoj krajini, dok J. A. Soldo prikazuje razvoj zemljiš-

⁴⁹ G. Novak, Hvar kroz stoljeća, Zagreb 1972.

⁵⁰ I. Kasandrić, Grazia – poseban oblik agrarno-proizvodnih odnosa na području hvarske komune do XIX stoljeća, *Mogućnosti*, sv. III, 1967, 274 – 297, str. 294; usporedi: *Proizvodni odnosi u Hvarskoj komuni do konca XVI stoljeća*, *Mogućnosti*, sv. XIX/1, 75 – 85.

⁵¹ D. Vrsalović, *Povijest otoka Brača*, Brački zbornik, sv. VI, 1968.

⁵² V. Foretić, *Korčula u doba Petra Kanavelića*, *Zbornik otoka Korčule*, sv. III, 1974, 15 – 40; A. Marinović, *Korčulanska komuna u Kanavelićevo doba (1637 – 1719)*, na ist. mj., 83 – 106.

⁵³ J. A. Soldo, *Prilozi za upoznavanje razvoja Sinja pod Venecijom*, *Sinjska spomenica 1715 – 1965*, Sinj 1965, 103 – 176; *Zemljoposjed porodice Lovrić iz Sinja u XVIII stoljeću*, *R1 JAZU*, sv. 19, 1972, 295 – 314.

nih posjeda franjevačkog samostana u Zaostrogu do kraja XV. stoljeća te pod turskom vlašću tijekom XVI. stoljeća. Na osnovi katastarskih popisa i turskih deftera autor uspoređuje agrarne odnose i posjede žitelja iz primorskih sela, zaključujući da se agrarno svakodnevije odvijalo na granici egzistencije te da je "životna borba ... morala dovesti i do sporova i parnica za zemljišni posjed". Stanovito proturječje pobuđuju završna razmatranja položaja obrađivača za koje smatra da "iako je bio pravno slobodan, ekonomski je skučen nedovoljnim posjedom", ali je i pored toga "taj dobar pravni status težaka, povoljni uvjeti obrade kao i mogućnost utajivanja prihoda, omogućila zadržavanje tog oblika obrade do najnovijih vremena".⁵⁴

Posebosti društvene strukture i agrarnih odnosa u Poljičkoj općini razmatraju sovjetski povjesničar B. D. Grekov i J. Marušić. Prikazujući svakodnevni život u poljičkim selima s obzirom na pravni položaj seljaka Grekov na osnovi statutarnih odredbi razmatra agrarne odnose od XV. do XVIII. stoljeća.⁵⁵

Baveći se "agrarno-pravnim pitanjima i društvenim uređenjem Poljica" J. Marušić prikazuje pravni položaj seljaštva, smatrajući da "većina žitelja Poljica bijahu slobodni ljudi, a od tih opet većina bijahu neplemići, pučani".⁵⁶

2.6. Dubrovačko područje

Enciklopedijski tekst B. Stullia "Dubrovačka Republika" i sinteza V. Foretića "Povijest Dubrovnika" jedini su historiografski radovi koji razmatraju agrarno-proizvodne odnose na ovom području od XVI. do XVIII. stoljeća.

U svestranom pregledu povijesti Dubrovačke Republike B. Stulli upozorava i na zemljovalničke odnose u zaleđu i na otocima od XVI. do XVIII. stoljeća, upozorava na zakonske odredbe kojima se upućuje na važnost agrarnog iskorištavanja plodnih terena te i pored toga smatra opće proizvodne mogućnosti nedovoljnim za domaće potrebe. Prikazujući pravni položaj kmetova navodi odredbe koje su zakonski zaštićivale privilegirani položaj vlastele u vinogradarskoj proizvodnji te kao problem u agraru od XVI. stoljeća nadalje, nedostatak radne snage koja se preusmjerava na pomorstvo i brodogradnju.⁵⁷

Premda uglavnom razmatra povijest Dubrovnika kroz političke odnose s drugim zemljama te gotovo isključivo upozorava na pomorsko-trgovački aspekt dubrovačke privrede, V. Foretić u poglavlju o agraru upozorava na viševrnost agrarnih odnosa na području Pelješa, Konavala i Primorja (kmetstvo), Mljeta i Lastova (slobodno seljaštvo) te na Elafitima i Astoreji (mješavina kmetstva i kolonata). Smatrajući da je XVIII. stoljeće značilo poboljšanje položaja kmeta koji se sve više javlja kao samostalni sudionik agrarnog poslovanja, autor smatra da "dubrovački kmet nije živio u

⁵⁴ Isti, Prilozi proučavanju agrarno-društvenih odnosa u Gornjem Primorju od XVI do polovice XIX stoljeća, Makarski zbornik, sv. I, 1971, 337 - 380, str. 379; B. Zelić-Bučan, Prilog građi za poznavanje društvenih i privrednih odnosa u srednjoj Dalmaciji u XVIII. i XIX. stoljeću, Izdanja HASp, sv. II, Split 1980, str. 36 - 68.

⁵⁵ B. D. Grekov, Die altkroatische Republik Poljica (Studien zur Geschichte der gesellschaftlichen Verhältnisse der Poljica vom 15 bis 17 Jh.), Berlin 1961.

⁵⁶ J. Marušić, O agrarno-pravnim pitanjima i društvenom uređenju Poljica. Poljički zbornik, sv. I, Zagreb 1968, 181 - 203, str. 186.

⁵⁷ B. Stulli: Dubrovačka Republika, Enciklopedija Jugoslavije, sv. III, Zagreb 1958, 134 - 135, 142 - 143, 150; sv. III, 1984, 623, 633, 643.

prehrambenoj, odjevnoj i stambenoj bijedi", ali da i pored toga "postoji tradicija da su vlastela nekoć silom prisvojila zemljišta, pa se povremeno javljaju očitiji izrazi nezadovoljstva /284/ (Lastovska i Konavoska buna 1799 - 1800).⁵⁸

Ocjenjujući, naposljetku, historiografske doprinose proučavanju agrarne povijesti Dalmacije u razdoblju XVI - XVIII. stoljeća možemo uočiti da još uvijek ne raspolažemo cjelovitim pregledom razvoja agrarno-proizvodnih odnosa, zemljišne proizvodnje te svakodnevlja i materijalne kulture dalmatinskog sela u vrijeme mletačko-turskog vrhovništva. Premda sinteze povijesti pojedinih naselja i oblasti (npr. "Zadar pod mletačkom upravom", sinteze povijesti Kaštela V. Omašića i I. Babića) sadržavaju poglavlja o osobitostima agrarnih odnosa, primjetan je veći interes za istraživanje atraktivnijih privrednih grana (pomorstvo, trgovina, brodogradnja, ribarstvo), pri čemu agrarna proizvodnja dobiva sporedno značenje. Ukoliko je riječ o pojedinačnim priložima, potrebno je istaknuti zajedničko obilježje većine autora da težište istraživačkog interesa usmjere na razmatranje pravnog aspekta agrarno-proizvodnih odnosa, položaja obrađivača te društvenim pokretima u razdoblju nakon mletačko-turskih ratova i razgraničenja, kada je i zaoštrenost agrarnih odnosa bivala najizrazitijom.

Vrijedi naposljetku navesti nekoliko radova suvremene historiografije, čija su metodološka rješenja i tematska svestranost u istraživanju agrarne povijesti dalmatinskih područja (sinteza "Zadar pod mletačkom upravom", radovi J. Jelaske, I. Babića i V. Omašića) usmjerena, pored uobičajenih razmatranja agrarno-pravne problematike, i na proučavanje svakodnevnog života i materijalne kulture dalmatinskog sela od XVI. do XVIII. stoljeća.

Zusammenfassung

PRODUKTIONSVERHÄLTNISSE IN DER LANDWIRTSCHAFT IN DALMATIEN IM 16. UND 17. Jh. QUELLEN UND GESCHICHTSSCHREIBUNG

Lovorka Čoralić

In dem einleitenden Teil des vorliegenden Werkes weist der Autor auf die Notwendigkeit, die Produktionsverhältnisse in der Landwirtschaft und im alltäglichen Leben in den dalmatinischen Dörfern in der Zeit zwischen dem 16. und dem 18. Jh. zu erforschen, und zwar aufgrund des ursprünglichen Quellenmaterials aus den Archiven und der zeitgenössischen methodologischen Verfahren.

In dem ersten Teil wird dann das Quellenmaterial dargestellt, das überwiegend öffentlichen Charakter trägt und offizielle Akten sowie die Korrespondenz der Militärverwaltungen der venezianischen Republik und des türkischen Staats in Dalmatien enthält. Eine wertvolle Quelle für die Erforschung des täglichen Lebens in den dalmatinischen Dörfern stellen die Notizen und Tagebücher der damaligen Reisenden, Forscher und Diplomaten dar.

⁵⁸ V. Foretić, Povijest Dubrovnika, sv. II, Zagreb 1980, 282 - 284.

Da das publizierte Quellenmaterial über die Verhältnisse in der Landwirtschaft in Dalmatien vom 16. bis zum 18. Jh. spärlich ist, bezieht sich der größere Teil der Arbeit zwangsweise auf die Erörterung der historiographischen Ergebnisse. Es wird die Vertretenheit der landwirtschaftlichen Problematik in verschiedenen synthetisierenden Werken dargestellt, wobei besonders auf die Werke von Š. Peričić und S. Obad hingewiesen wird, in denen die Probleme des dalmatinischen Dorfes am ausführlichsten dargestellt sind. Es wird ebenfalls auf synthetisierende Überblicke über die Geschichte einzelner Städte hingewiesen und in weit größerem Maße auf eine Reihe von Einzelarbeiten, in denen verschiedene Aspekte der Landwirtschaftsgeschichte Dalmatiens bearbeitet wurden. Das gemeinsame Charakteristikum der meisten dieser Arbeiten ist die Darstellung des juristischen Aspekts der Produktionsverhältnisse in der Landwirtschaft und der Feststellung der Verhältnisse Landbesitzer-Staat-Landarbeiter, während die Aspekte des alltäglichen Lebens auf dem Lande mit Ausnahme einer geringen Zahl der Beiträge fast völlig außer acht gelassen werden.

Der Verfasser kommt zur Schlußfolgerung, daß eine synthetisierende Darstellung der Entwicklung der Produktionsverhältnisse in der Landwirtschaft sowie des Alltagslebens und der materiellen Kultur des Dorfes in Dalmatien zur Zeit der venezianischen und der türkischen Verwaltung noch immer aussteht.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Historijski zbornik
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 20 000 HRD

Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo za znanost Republike Hrvatske
Industrogradnja, Zagreb, Savska c. 66 – potpomogla tiskanje rasprave
o Božidaru Magovcu

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Pergošćeva 8 – Zagreb
Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, svibanj 1993.